

УСПАМІНЫ

АЛЯКСЕЙ ПЯТКЕВІЧ

Гродна, студэнцкая аўдыторыя, калегі і інш.

Частка II

Пераход ад 80-х гадоў да 90-х — час, у які ўлезці вельмі цяжка: жыццё імчалася, віравала, мянялася. Мітынгі, сходы, паездкі, выступленні... Хацелася ўсюды паспець і шмат зрабіць, бо гэта была пара вялікіх нацыянальных здабыткаў, а яшчэ больш спадзяванняў. У шырокім грамадскім руху тых гадоў хутка выдзеліўся Беларускі народны фронт, які ў сваіх справах найлепш увасобіў масавыя пратэставыя антыкамуністычныя настроі і незалежніцкія беларускія ідэі. Гродзенцам Фронт імпанаваў яшчэ і таму, што адным з яго лідараў быў Васіль Быкаў, якога добра ведалі і якому верылі. Гродзенская суполка БНФ хутка расла і добра працавала. На чале быў М. Маркевіч, пасля — Г. Бацылеў. У кіраўнічую Раду выбралі 10 чалавек, у тым ліку і мяне. На першы з'езд БНФ, які прайшоў у Вільнюсе ў канцы чэрвеня 1989 года, я не трапіў, бо моцна быў заняты ва ўніверсітэце і на абласных курсах павышэння кваліфікацыі настаўнікаў. Затое паўдзельнічаў (і выступіў) у вялікім мітынгу БНФ у Гродне, што прайшоў у пачатку жніўня таго ж года на стадыёне ў новым парку (на плошчы Леніна гарвыканкам не дазволіў). Помніцца магутны душэўны ўздых і ўсеагульная падтрымка Фронту з боку людзей, што сабраліся. Зрэшты, хапала тады і будзённых спраў ды клопатаў на гэтай ніве.

Аднойчы на пасяджэнні нашай гродзенскай суполкі з'явіўся З. Пазьняк. Зналіся мы з ім ужо даволі даўно, пазнаёміліся ў Зэльве, у Ларысы Геніюш. І сустрэча была прыемнай. «Ну што, — звярнуўся ён да мяне, — вы казалі, што бальшавікі задушаць нас, а выходзіць — наадварот». І весела рассмяяўся. Постаць яго проста праменілася аптымізмам. Мы тады добра пагутарылі, хаця я не надта падзяляў ягоны аптымізм.

Пазней ён з групай палітыкаў выступаў у Гродзенскім універсітэце, у корпусе былога Дома палітасветы, дзе ўжо размяшчаўся філалагічны факультэт. Распануліся ў мяне на кафедры, і я правёў іх на сцэну. Пасля сядзеў у перапоўненай зале і слухаў. З. Пазьняк умеў гаварыць, уплываць на слухачоў, умеў валодаць аўдыторыяй. Выказваўся лагічна, абгрунтавана, з цвёрдым перакананнем у слушнасці сваёй веры. Чалавек разумны, ўсебакова адукаваны, ён і ў палітыцы ўмеў выдзеліць найбольш істотнае, актуальнае. Гаварыў стрымана, але ўсхвалявана, перадаючы слухачам хараство таго, што было для яго дарагім — воля, бацькаўшына, роднае слова. Праціўнікі З. Пазьняка спрабавалі перашкодзіць яму, выкрыкваючы нешта з месца, але на іх гнеўна шыкалі з усіх бакоў, і выніку не было. Упэўненасць прамоўцы заваявала

залу. Толькі ішоў час, і З. Пазьняк мяняўся. Дзесьці праз гады я трапіў у Вільнюс. Таварыства беларускай культуры ў Літве ладзіла нейкую вялікую акцыю, і Хведар Нюнька прыслаў мне запрашэнне. Прыехаў і З. Пазьняк, які жыў ужо за межамі Беларусі. Цяпер я слухаў яго некалькі разоў і не пазнаваў. Перада мною быў прапаведнік, якому не патрэбны былі суразмоўцы, а толькі слухачы. Слухачь іншых ён ужо не ўмеў. Нават падчас вячэры за сталом у Х. Нюнькі, калі кожнаму хацелася сказаць нешта сваё, З. Пазьняк гаварыў безапеляцыйна, аратарскім бясколерным тонам, як адзіны знаўца ісціны, і на прэрэчэнні не рэагаваў. Праўда, ён застаўся і тады, і пазней найбольш паслядоўным прыхільнікам нацыянальнай незалежнасці і праціўнікам камуністычнай ідэалогіі.

Але вернемся ў Гродна і ў тое гарачае лета 1989 года. Яшчэ ў красавіку тэлефанаваў Ніл Гілевіч і клікаў у Мінск, на пасяджэнне аргкамітэта па стварэнні Таварыства беларускай мовы. Аргкамітэт папрацаваў, і ў чэрвені ў Мінску праходзіць з'езд таварыства. Доўжыўся з 10 раніцы да 22 гадзін. Гарэў напалам адзінага пачуцця — болю і гневу. Гучалі патрабаванні аб'явіць БССР палітычным банкрутам. Рэзка выказваліся пра палітыку русіфікацыі. Аднадушна вырашылі ствараць беларускія школы. Гэта ж бурна прайшоў неўзабаве пленум рэспубліканскага Саюза пісьменнікаў, прысвечаны нацыянальнаму пытанню. Тут выступіў і я. Праўда, «ЛіМ» даў толькі нейкія вяршкі выступленняў, намаляваўшы зусім прыстойную карцінку.

У ліпені я сабраў групу калег-філолагаў, і мы пайшлі да першага сакратара гаркама партыі А. В. Алёшына. У размове, якая пачалася надта нервова, прыйшлі да паразумення. Ён паабяцаў падтрымку ў беларусізацыі школ у горадзе. Куды ж ты дзенешся? Асабліва пасля таго, як я паказаў яму адпаведную праграму Мінскага гаркама партыі, падрыхтаваную вядомым пазней П. К. Краўчанкам. Усё ж рабіць нейкія зрухі ў школах было вельмі цяжка. Цытую дзённікавы запіс за 29 жніўня: «Зараз — беганне па школах, каб стварыць хоць класы беларускія. Бо нашы апаратчыкі, вядома ж, нічога не рабілі. А трэба і ім штосьці прадэманстраваць. Учора выступаў з С. В. Цыганковай (сакратар гаркама партыі) у СШ № 25 перад бацькамі першаклашак. Выступалі двойчы, бо былі два патокі сходу. Клас будзе. Але ж гаворка мая — як у пустэчу. Гэта мікрараён на ўскраіне — учарашняя вёска, з якой беларус уцёк ад сваёй беларускай ніжэйшасці, што насаджалася праз пакаленні праследавання і здзекаў. Дык вось, гэты беларус не хоча ў масе сваёй беларускай школы. Гэта цяжка бачыць. Ён глуха маўчыць, але адчуваецца яго пратэст, яго недавер да мяне: «Куды ты цягнеш мяне? Назад?» Шмат трэба будзе працаваць з людзьмі, якіх пакалечыла савецкая сістэма».

Тым часам мы заварушыліся, каб стварыць у Гродне гарадскую арганізацыю Таварыства беларускай мовы. Параіўшыся з хлопцамі, я сфармаваў аргкамітэт і занёс спіс у гаркам партыі. У іх жа ўлада, і з ёю даводзіцца лічыцца. У кастрычніку, у прызначаны час аргкамітэт сабраўся ў С. В. Цыганковай. Я адразу заўважыў, што прыйшлі многія не тыя, а з тых, хто ў спісе, многіх няма. Ну, нічога, паглядзім... Я распавёў пра план работы аргкамітэта, спрэчак асаблівых не было. Пачалі выбіраць старшыню аргкамітэта, і ўсе амаль спыніліся на маёй кандыдатуры. Але я адмовіўся і прапанаваў Цыганкову, улічваючы, што ў яе ў руках усе арганізацыйныя рычагі. Яна адразу ж згадзілася і адразу ж стала адхіляць маю прапанову, каб усе з «Паходні» былі дэлегатамі з'езда. Тут я заняў вельмі цвёрдую пазіцыю і яшчэ прапанаваў запрасіць на

з'езд 50 чалавек з рэгіёнаў — па 25 настаўнікаў і журналістаў. Пасля нядоўгага абмеркавання прапанова была прынята. Мне яшчэ хацелася, каб прыехалі з Польшчы сябры Беларускага грамадска-культурнага таварыства, толькі тут узніклі тэхнічныя перашкоды.

Пачаліся нялёгкія клопаты па збіранні дэлегатаў. І вось у лістападзе дазнаюся, што склікаецца зноў аргкамітэт, ужо другі. І ў яго складзе — амаль палова апаратчыкаў (гэта ж так яны баяліся беларускага з'езда). Натуральна, што на пасяджэнні ўзнікаюць не проста спрэчкі, а востры ідэйна-маральны паядынак двух бакоў. Найбольшае непрыманне з боку наменклатуры выклікаў праект праграмы, якую павінен быў прыняць з'езд, і асабліва яе пункт пра вывучэнне чыноўніцтвам беларускай мовы. Тут ужо зляцелі ўсякія маскі. «Не прымусіце мяне вывучаць беларускую мову!» — крычалі. Як ні дзіўна, але не было спрэчак наконт кандыдатуры вядоўцы з'езду. Ніхто ж з іх беларускай мовы не ведаў, і зацвердзілі мяне.

З'езд (назвалі ўсё ж канферэнцыяй) прайшоў 1 снежня 1989 года ў Палацы прафсаюзаў. Было 480 дэлегатаў. Праўда, 50 чалавек з рэгіёнаў не ўдалося выклікаць. Сакратар абкама партыі М. М. Бірукова, якая абяцала іх камандзіраваць, у апошні момант адмовілася. І справу сарвала. Пра гэта я сказаў на пачатку работы з'езда. Ён прайшоў на адным дыханні. Было шмат выступленняў. Асабліва салідна і ўдумліва выказаліся акадэмік Ю. М. Астроўскі і кампазітар-песеннік А. К. Шыдлоўскі. З'езд прыняў рэзалюцыю салідарнасці з БНФ і пратэсту супраць рускай мовы як дзяржаўнай у СССР. Выбралі мяне старшынёй Рады Гродзенскай гарадской арганізацыі ТБМ імя Ф. Скарыны (2 галасы — супраць). З перапынкам у 2001–2004 гадах, калі змяніліся чатыры кіраўнікі Рады, выконваю гэты абавязак да сённяшняга часу. Тады ўсе рваліся працаваць на беларускай ніве, і мы выбралі Радую колькасцю аж 50 чалавек. Мне добра дапамагалі калега па ўніверсітэце І. Жук, дырэктар школы В. Шаўцоў, пэтка Д. Бічэль, прафесар-біёлаг А. Майсяёнак, згаданы ўжо Ю. Астроўскі. Рэгулярна збіраліся Радай і вырашалі канкрэтныя пытанні. Праўда, давялося з цягам часу Радую скарачаць. Але работа спорылася. Асабліва ў галіне школьніцтва.

У маі 1990 года запрасілі на пасяджэнне Рады новага старшыню гарвыканкама С. М. Домаша, з якім разам абгаварылі сітуацыю з беларускай школай у горадзе. У чэрвені ён склікаў гарадскую нараду з удзелам дырэктараў школ (я з-за гэтага не паехаў на адкрыццё музея Ф. Багушэвіча ў Кушылях). Наменклатура дружна выступіла за тое, каб нічога ў школах не мяняць, спасылаючыся на шматлікія аб'ектыўныя прычыны. Усё ж у тым жа месяцы на пасяджэнні гарвыканкама было прынята рашэнне адкрыць у 23 школах першыя беларускія класы. Я выступаў тут сем разоў, пераконваючы чыноўнікаў. Галоўнае ж, была цвёрдая пазіцыя кіраўніка адміністрацыйнай улады горада.

Працавалі мы ў ТБМ плённа. Але не драмалі і праціўнікі беларускага нацыянальнага Адраджэння і іх адпаведныя службы, якія непрыкметна падклалі нам свінню. Яшчэ на першым пасяджэнні Рады, калі выбіралі сакратара, хтосьці (не помню, хоць трэсні) падказаў кандыдатуру маладой настаўніцы СШ № 22 Н. В. Булай, якую і зацвердзілі. Яна спраўна вяла пратаколы пасяджэнняў. Праўда, не аддавала іх мне, казалі, што дома перапісвае начыста. Я прывык верыць настаўнікам як найлепшым носьбітам маральнасці. Але тут памыліўся. Калі прайшло шмат часу, я запатрабаваў

аддаць пратаколы. Яна ж заявіла, што аддаваць не будзе, і знікла. Вядома, гэта быў удар. Але мы працягвалі працаваць па-ранейшаму.

У тым жа годзе мяне выбралі ад ТБМ у абласны Савет дэпутатаў. Атрымаў 58,6 % галасоў, а мой сапернік — 33,4 %. Нават сам здзівіўся, што мяне прапусцілі. Напэўна, быў гэта яшчэ добры час. На сесіях давялося шмат выступаць з рознымі дэмакратычнымі ініцыятывамі, увязвацца ў спрэчкі. Але без асаблівага поспеху. Наменклатура трымалася яшчэ моцна. Пару разоў С. М. Домаш прасіў выступіць на сесіі гарадскога Савета ў сувязі з перайменаваннем вуліц. Дэпутаты з савецкім мысленнем складалі большасць і старыя назвы бераглі. Але аднойчы, калі трэба было зацвердзіць такія новыя назвы, як прапект Янкі Купалы, вуліцы Стафана Баторыя, Міхася Васілька, яшчэ нейкія, я, здаецца, змог перканаць залу. Прывёў у прыклад Маскву, дзе тады толькі што замянілі назву аной з галоўных вуліц — М. Горкага, і сказаў: «Вы што, хочаце выглядаць глухой правінцыяй, якая нічога не чуе і не бачыць ды так і жыве?» Мусіць гэта падзейнічала. І сёння, калі еду ў тралейбусе па праспекце Янкі Купалы, цяплей на душы ад таго, што і я прычыніўся да надання гэтай светлай назвы (а Я. Купала перад вайной у Гродне бываў).

Тады даводзілася часта выступаць і ў друку, і за кафедрай у розных дыскусіях. У канцы 80-х такія дыскусіі пачалі ладзіцца на курсах партыйных прапагандыстаў, дзе тон задавалі мясцовыя філосафы-марксісты. Помніцца, на адно з такіх пасяджэнняў прыехалі з Мінска вядомы гісторык М. С. Сташкевіч і В. І. Папяляеў, паслядоўны сталініст. Былі яшчэ тры марксісты з медінстытута. І мне аднаму з гэтай кагортай трэба было весці дыялог па пытаннях тагачаснай нацыянальнай палітыкі. Вядома, было цяжка, і яны мяне няшчадна дзяўблі. Праўда, М. С. Сташкевіч, які паспеў крыху перабудавацца і не ляяў ужо «буржуазных нацыяналістаў», называючы іх «беларусафобамі», умеў знаходзіць адпаведны баланс думак і паварочваць спрэчкі да пазітыўнага і разумнага выніку.

Скора ў той жа зале палітасветы пачаў дзейнічаць «Народны ўніверсітэт», які збіраў ужо іншую публіку, маладзёйшую, што прагнула ведаць нацыянальную спадчыну і старалася рэальна ацэньваць сучасныя грамадскія падзеі. Рэй тут вялі гродзенскія гісторыкі Я. Н. Мараш, І. І. Коўкель, І. П. Крэнь, М. В. Жарскі, якія апіраліся на савецкія гістарычныя канцэпцыі, баранілі іх. Апанентамі часцей выступалі малады тады гісторык Д. У. Караў, я, людзі з залы. Публікі было многа. Спрэчак — таксама. Не заўсёды яны былі этычнымі Аргументы нярэдка падмяняліся крыкам, некарэктнымі абвінавачаннямі. Асабліва даставалася І. І. Коўкелю, які бэсціў Беларускаю Народную Рэспубліку і лічыў, што савецкія рэпрэсіі ў Беларусі ў 30-я гады мелі законную падставу. На адно з пасяджэнняў прыехала з Мінска немаладая прафесарка-гісторык В. У. Чапко. Гаворка тады вялася пра XIX стагоддзе. Я выступаў і даводзіў, што беларуская нацыянальная ідэя пачалася не з паўстання 1863–1864 гадоў (як гэта сцвярджалася ў падручніках), а з канца XVIII стагоддзя, што носбітамі гэтай ідэі былі паўстанцы Т. Касцюшкі, беларускія інтэлігенты-краёўцы ад філаматаў-ліцвінаў да народнікаў-беларусаў. Затым выступала В. У. Чапко, якая ў многім са мной не згадзілася і між іншым заўважыла, што беларускай інтэлігенцыі ў XIX стагоддзі не існавала. Калі яна скончыла і стала чакаць пытанняў і заўваг, я ўсхапіўся з месца і стаў прыводзіць новыя довады на карысць тагачаснай беларускай інтэлігенцыі, стаў

пералічваць шматлікія прозвішчы. Зала падтрымала мяне воплескамі. Чапко спрабавала запярэчыць, але тымі ж воплескамі ёй не далі гаварыць і, па сутнасці, сагналі з трыбуны. Яна пайшла да выхаду, угнуўшы галаву, і нібы выдыхала з сябе: «А ў мяне бацьку рэпрэсавалі... У мяне бацьку рэпрэсавалі». Добра помню: мне стала вельмі сорамна. Напэўна, не толькі мне.

У пачатку 1991 года ў Гродне — гарадская канферэнцыя БНФ. Мяне зноў выбралі ў кіраўнічую Раду (5 чал.). БНФ у тыя часы не была партыяй, а толькі грамадскім рухам. Неўзабаве ў тым жа годзе ствараецца і партыя — Беларуская сацыял-дэмакратычная Грамада, і я ўступаю ў яе. Ствараем у сваім універсітэце суполку (6 чал.). Так я станаўлюся партыйным.

Нельга тут не згадаць і стварэнне ў 1991 годзе пры Беларускім фондзе культуры грамадскай камісіі «Вяртанне», якая павінна была вывучыць месцазнаходжанне культурных каштоўнасцяў Беларусі, што па розных прычынах апынуліся за яе межамі, і магчымасці іх звароту. У камісію ўвайшлі: А. Мальдзіс (старшыня), Н. Высоцкая, П. Рошчына, М. Яніцкая, М. Нікалаеў, Г. Каханоўскі, А. Каўка, Ю. Лабынцаў, А. Пяткевіч. Збіраліся на пасяджэнні ў Скарынаўскім цэнтры. Хваляваў не толькі вялізны аб'ём матэрыялу, а найбольш тое, ці ўдасца хоць нешта вярнуць. Зрэшты, для камісіі галоўным было — зарэгістраваць каштоўнасці, і яна гэта зрабіла. Падрыхтавала і выдала каля дзясятка тамоў збору пад назвай «Вяртанне».

Ва ўніверсітэце, на кафедры беларускай літаратуры, дзе я працаваў, таксама разгортвалася нацыянальная праца. Трэба было пераводзіць навучанне на беларускую мову, спачатку — малодшых курсаў. Складалі адпаведныя праграмы, друкавалі і абмяркоўвалі іх на старонках шматтыражкі, ладзілі розныя круглыя сталы. А то проста — прыходзіў я на пасяджэнне савета нейкага факультэта і гаварыў, што ў Беларускай дзяржаве павінна быць беларуская мова. Мяне слухалі, задавалі пытанні. Трохі здзіўна гэта выглядала збоку, бо хто я такі? Пытанне такое, праўда, не ўзнікала. Але я яго не баяўся: усё ж я быў дэпутатам абласнога Савета. Адночы прыйшла да мяне на кафедру загадчыца аддзела культуры гарвыканкама мілая І. І. Кліменка і доўга мяне ўгаворвала, каб я не прырэчыў яе намеру ўзяць у штат адну жанчыну з партыйнага апарату (пад імі пачалі ўжо хістацца крэслы). Угаварыла: я не магу доўга спрачацца з жанчынаю, нечага мне тут бракуе. Але не ў гэтым справа. Паказальны сам візіт як шрых жыцця таго часу.

Яшчэ шрых. У Мінску праходзіць адзін з кангрэсаў Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў. Перапынак. Заўважаю, у зале на прэдыднім радзе крэслаў сядзяць побач Вітаўт Кіпель і Аляксандр Надсан, вядомыя беларускія эмігранцкія дзеячы. Першы — у ЗША, другі — у Англіі. З В. Кіпелем мы добра знаемся, нямала сустракаліся. Да таго ж ён атрымаў у Гродзенскім універсітэце званне ганаровага прафесара. Падыходжу павітацца. Ён устае мне насустрач і пытаецца: «Ну, як там жыве Гродна?» А А. Надсан гаворыць: «Калі з Гродна, то гэта, мусіць, Пяткевіч».

Трэба сказаць, што Міжнародныя кангрэсы беларусістаў ладзіліся ў Мінску пачынаючы з 90-х гадоў рэгулярна. Я заўсёды прыязджаў і выступаў з дакладам. Прыемна было сустракацца а то і знаёміцца з калегамі з блізкіх і далёкіх дарог. Усё было добра арганізавана. Курыраваў кангрэсы дасведчаны і заўсёды ўраўнаважаны Адам Мальдзіс, які ўзначальваў Міжнародны камітэт беларусістаў (я быў сябрам камітэта

ў 1990–2000 гадах). Але на адным з кангрэсаў са мною здарылася сур’ёзная непрыемнасць (таксама штрых).

Было гэта ў 2002 годзе. З’ехалася тады надта многа беларусазнаўцаў з розных краін. Пасля першага дня працы сабраліся ў кафэ Дома літаратара на традыцыйны фурштэт. Стаялі («шведскі стол»), бо не маглі ўсе змясціцца. Я — у кампаніі Лідзіі Савік і Марыі Міцкевіч, па той бок стала — Леанід Яўменаў і яшчэ нехта з добрых знаёмцаў. Хораша павячэралі і пагутарылі. Аўтобус, які нас абслугоўваў, завёз апошні вялікі гурт у гасцініцу на Трактарнай, дзе паслялілі прыезджых. Каля гасцініцы я яшчэ запыніўся з калегам-мінчанінам, што жыў непадалёк. І калі зайшоў у вестыбюль, заўважыў, што ўсе ўжо разышліся. Толькі каля ліфта стаялі і размаўлялі двое незнаёмых. Я выклікаў ліфт і зайшоў. Яны зайшлі за мною і адразу ж моцна ўдарылі ззаду па галаве. Я страціў прытомнасць, упаў і далей ужо нічога не помніў. Відаць, яны зацягнулі мяне на нейкую глухую лесвічную пляцоўку і там доўга білі нагамі. Бо бакі ў мяне сталі чорнымі ад сінякоў і я доўга не мог легчы на які-небудзь бок. Знайшла мяне ў лужыні крыві выпадковая прыбіральшчыца. Выклікалі «хуткую». Медыкі завезлі мяне ў свой стацыянар. Апрацавалі рану, наклалі швы, забінтавалі галаву і выпусцілі за дзверы. А за дзвярыма — ноч, незнаёмая мясціна, прыцемак. Рэдка праносяцца машыны і не рэагуюць на мае жэсты. Нарэшце адна прытармазіла. Мужчына за рулём запатрабаваў кругленькую суму. Добра, што ў мяне былі з сабой грошы: «тыя» з кішэняў нічога не ўзялі. Назаўтра раніцай я папрасіў суседа па нумары перадаць А. Мальдзісу, што ў мяне разбіта галава і я выключаюся з работы. Неўзабаве ён прыслаў сваю супрацоўніцу, немаладую жанчыну, якая старанна вымыла і затым адпрасавала мае штаны і рубашку. лепшай дапамогі тут і не прыдумаеш. Ад’язджаючы дадому, я не ўзнямаў трылогіі, не тэлефанаваў у міліцыю з нагоды гэтага здарэння. Па адзінай прычыне — каб не кінучь цень на А. Мальдзіса, які адказваў за правядзенне кангрэса і якога маглі зрабіць тут крайнім. Толькі, калі ачомаўся, адразу падумаў: «А за што?» Адказ прыйшоў паступова, як ўспомніліся гэтак жа збітыя ў розны час Р. Гарэцкі, А. Мальдзіс, М. Ткачоў, У. Мархель і інш.

На кафедры, дзе я чытаў гісторыю беларускай літаратуры і тэорыю літаратуры, мне даўно хацелася нейкіх перамен у навучальных планах. Родную літаратуру трэба было б падтрымаць нейкім базавым матэрыялам. А што датычыць іншых факультэтаў універсітэта, то бянтэжыла, што адтуль выходзяць вузкія спецыялісты, па сутнасці, малаадукаваныя людзі, якім універсітэт нічога не дае, акрамя вузкай прафесійнай падрыхтоўкі. Чаму б не даць ім веды па нацыянальнай спадчыне, якая б разглядалася ў еўрапейскім кантэксце? Так узнікла ідэя кафедры беларускай культуры. Ідэю падтрымаў прарэктар С. А. Габрусевіч, а затым і рэктар А. В. Бадакоў. Рэктар, праўда, вырашыў стварыць дзве культуралагічныя кафедры: беларускай культуры і сусветнай культуры. На апошнюю адразу ж нацэліліся шматлікія ўніверсітэцкія марксісты, якія апынуліся без працы і тэрмінова павінны былі перападрыхтавацца па новай спецыяльнасці. А перад кафедрай беларускай культуры адразу ж паўстала праблема кадраў. Спецыялістаў такога профілю не было і ў паміне. Я разумеў, што трэба спадзявацца толькі на свае, мясцовыя сілы. І галоўнае — салідны загадчык кафедры. Такі знайшоўся. У Гомельскім універсітэце працаваў вядомы мовазнавец, доктар філалагічных навук, прафесар П. У. Сцяцко (мой даўні сябар). Ён быў родам

з Гродзеншчыны, скончыў Гродзенскі педінстытут, тут калісьці пачынаў сваю навукова-педагагічную кар’еру. Як мы і чакалі, Сцяцко згадзіўся вярнуцца ў сваю alma mater і ўзначаліць кафедру беларускай культуры. Далей — у склад кафедры плануюся я. Шмат гадоў чытаў на філфаку спецкурс «Беларускае мастацтва. Пытанні тэорыі і гісторыі». Так што трохі прыгодны. Знайшлі ў «Гроднапраектрэстаўрацыі» Т. Р. Маліноўскую, якая скончыла аспірантуру Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута. Чацвёртым на кафедру прыйшоў І. І. Трацяк. З ім было так. Неяк са Сцяцком сустрэлі Трацяка на вуліцы, пагаварылі. Калі разышліся, Сцяцко пытаецца: «А можа, гэты хлопец? Як ён табе?» Кажу: «Ён быў звычайным студэнтам. Але, знаеш, у ім нешта ёсць». І як у ваду глядзеў. Трацяк паспяхова скончыў на кафедры аспірантуру, абараніў кандыдацкую, стаў дацэнтам. Выдаў шэраг кніг. Больш за тое, сёння як паэт і прэзаік прыняты ў Саюз беларускіх пісьменнікаў, стаў галоўным рэдактарам абласнога літаратурнага альманаха «Новы замак». І яшчэ вельмі важнае — ён нямногі з маіх калег, хто шчыра адданы беларускай справе.

Тады ж, у 1990 годзе гэтым невялікім калектывам мы дружна рушылі наперад і сталі чытаць (спачатку не ўсе) гісторыю беларускай культуры. Вядома, гэта былі яшчэ толькі фрагменты цэласнага курса. Але пачатак быў зроблены. У 1991 годзе П. У. Сцяцко арганізаваў і ўзначаліў кафедру тэарэтычнага і беларускага мовазнаўства. А загадчыкам кафедры беларускай культуры давялося стаць мне. Загадам рэктара я быў зацверджаны 1 чэрвеня, а літаральна назаўтра мы адкрылі ў нашым універсітэце факультэт беларускай філалогіі і культуры. Гэта быў лагічны крок у беларусізацыі ўніверсітэта, развіцці яго гуманітарна-адукацыйнага патэнцыялу. Мы (І. В. Жук, С. А. Габрусевіч, П. У. Сцяцко і я) усяляк ціснулі ў гэтым кірунку на рэктара А. В. Бадакова, і ён адважыўся. Але на ўсякі выпадак перастрахаваўся і на ўрачыстае адкрыццё не прыйшоў. Яно адбылося ў актавай зале галоўнага корпуса пры ўдзеле ганаровых гасцей — прафесара Аляксандра Баршчэўскага з Варшавы, прафесара Адама Мальдзіса з Мінска, гродзенскіх чыноўнікаў. Сцэна была аформлена выявай «Пагоні». Вёў цырымонію прарэктар С. А. Габрусевіч, якога А. В. Бадакоў пасля здзекліва калінуў: «Ну што? Пасядзеў пад “Пагоняй”?» Падзея выклікала неадназначны грамадскі рэзананс. Сярод наменклатуры загаварылі: «стварылі факультэт, каб нацыяналістаў гадаваць». Былі ў гэтым духу і водгукі ў друку. Але новы факультэт развіваўся і набываў папулярнасць. Раслі наборы на І курс — па 5 груп. Сюды стараліся трапіць дзеці інтэлігенцыі. На кафедру прыйшлі маладыя і перспектыўныя спецыялісты: Г. М. Семянчук, А. А. Семянчук, С. А. Піваварчык, Ю. Ю. Гардзееў, С. М. Токць, Ю. В. Пацюпа. У 1992 годзе папрасіўся сюды з пасады прарэктара прафесар С. А. Габрусевіч: «Што я, горшы за іх?» Кафедра стала моцным навуковым і культурным асяродкам. Я чытаў тут курс гісторыі беларускай культуры аб’ёмам 164 гадзіны. Стаў складаць праграму курса. Яна была гатова ў 1993 годзе, і я паехаў у Міністэрства адукацыі, каб выдалі пад іх грыфам. Мне прыхільна ўсміхаліся, ухвальна ківалі галовамі, абяцалі. Ды ішоў час. І я зноў нанёс візіт у міністэрства. Мяне адсылалі з кабінета ў кабінет, нешта няўцямна тлумачылі. І я махнуў рукой. Не разумеў яшчэ тады, што чыноўнікі постсавецкага гарту глядзелі на курс гісторыі беларускай культуры з недаверам, а то і з варожасцю. Ніякай праграмы гэтага курса яны так і не выдалі, а пазней увогуле яго выкінулі з навучальных планаў. Маю праграму выдаў наш універсітэт у 1994 годзе.

Кафедра працавала тады на ўздыме. Выкладчыкі шмат друкаваліся. Чыталі беларускую культуру на розных факультэтах. У кафедральным пакоі трымалася заўсёды цёплая, нават нейкая хатняя атмасфера (лабаранткай кафедры была тады Святлана Словік). Збіраліся разам не толькі на рабочыя пасяджэнні, а і з рознай святочнай нагоды — частаваліся, спявалі, танцавалі. Кафедра дапамагала Таварыству беларускай мовы ў беларусізацыі ўніверсітэта. Паступова першыя—трэція курсы ўсіх факультэтаў былі пераведзены на беларускую мову.

Яшчэ ў 1991 годзе абралі мяне на савеце ўніверсітэта прафесарам (паводле пасады). Прагаласавалі — 37 за і 3 супраць. Праз год, на пачатку навучальнага года выбіраўся я ўжо на званне прафесара. Добра падштурхнуў мяне тады, прагледзеўшы спіс маіх навуковых прац, прарэктар па навуковай рабоце прафесар М. І. Васкабоеў. Прагаласавалі — 33 за і 4 супраць. Майго сябра, дацэнта А. М. Мельнікава, які таксама выбіраўся тады на званне прафесара, моцна крытыкавалі, а пасля галасаваннем жорстка завалілі. Жах!

У Мінску тады яшчэ прафесарскіх званняў не прысвойвалі, і прадстаўленне на мяне пайшло ў Маскву, у расійскі ВАК. Там яно чамусьці доўга затрымалася, і мяне паслалі высветліць. Прыехаўшы, даведаўся, што наш універсітэт не зусім дакладна аплаціў паслугі ВАКа, і з-за гэтай дробязі дакументы ляжалі без руху. Толькі ў 1994 годзе яны трапілі на патрэбны службовы стол. Разгледзелі маю справу хутка. Як я пазней даведаўся, старшыня, раскрыўшы папку, выказаўся: «Так, з Беларусі, прэтэндую на званне прафесара кафедры беларускай культуры? Што? Якой беларускай культуры? Нават у нас падобных кафедр няма. На экспертызу яго!» І мая справа пайшла на экспертнае заключэнне ў два маскоўскія адрасы: па навуковым напрамку — у Інстытут сусветнай літаратуры Расійскай акадэміі навук, па навучальным — на кафедру славянскіх літаратур Маскоўскага ўніверсітэта. З кафедры патэлефанавалі і прапанавалі прачытаць у іх лекцыю. Ад культуралагічнай тэмы і ад тэорыі літаратуры адмовіліся. Пагадзіліся з тэмай «Развіццё мастацкіх стыляў у беларускай літаратуры XX стагоддзя». Я прыехаў у прызначаны час, 8 кастрычніка. Зайшоў у галоўны корпус новага будынка ўніверсітэта, і мяне здзівіла цішыня. Высветліў у вахцёра, што ў іх гэты дзень раптам аб'явілі святочным. Па тэлефоне ў вестыбюлі звязаўся з загадчыкам кафедры. Дамовіліся, што кафедра збярэцца дзеля мяне заўтра, а сёння мне дадуць месца для жылля. Далі ў правым крыле будынка, на паверсе, дзе месцяцца замежныя аспіранты. Пакой спадабаўся, але калі я адчыніў дзверы ў ванны адсек і ўключыў святло, то жахнуўся: чорнай суцэльнай масай шухнুলі ўніз па сценах тараканы і зніклі ў нябачных шчылінах. Прычым у самой ванне слізкія сценкі не дазвалялі ўсім хутка выбрацца, і яны яшчэ некаторы час тут мітусіліся. Тады падумалася: бедныя аспіранты, як жа яны тут трываюць? Ноччу давялося не выключаць святло.

Слухаць мяне прыйшло шмат выкладчыкаў. Усяго на кафедры ў іх больш за 20 чалавек. Шмат дактароў навук, прафесараў. Я, вядома хваляваўся: усё ж Маскоўскі ўніверсітэт. Гаварыў амаль гадзіну, без тэксту. Слухалі вельмі добра. Абмеркаванне пачала адна з самых аўтарытэтных прафесарак — М. А. Кузняцова, і першай яе фразай было: «Это выше всяких похвал...» І далей былі толькі высокія ацэнкі. Прычым не галаслоўныя, а аргументаваныя, узважаныя. Крытычных заўваг не было. Я пазней думаю, у чым прычына майго поспеху. І прыйшоў да высновы, што справа не толь-

кі ўва мне, але і ў здабытках беларускага літаратуразнаўства. Тады зрабіла моцны рывоч уперад акадэмічнай школа нашага літаратуразнаўства (А. Адамовіч, В. Кава-ленка, У. Конан, М. Грынчык, А. Яскевіч, П. Дзюбайла, М. Мұшынскі). Маскоўская ж універсітэцкая прафесура аказалася досыць кансерватыўнай, узгадаванай сацы-ялагічнымі прынцыпамі савецкай літаратуры.

Неўзабаве я атрымаў дыплом прафесара, апошні, здаецца, з беларусаў, якім гэта званне прысвоіў расійскі ВАК.

У нас жа і на кафедры, і ва ўніверсітэце ўсё ішло як найлепш. Праўда, здараліся часам і пэўныя інцыдэнты. Так, у 1991 годзе група выкладчыкаў (А. М. Мельнікаў, П. У. Сцяцко, С. А. Габрусевіч, І. Я. Лепешаў, М. С. Патрэба) выступіла ў рэспубліканскай газеце з лістом-абвінавачаннем на адрас рэктара А. В. Бадакова, які быццам тармозіць беларусізацыю ўніверсітэта. Спачатку і я быў у складзе гэтай групы. Але тэксту не рыхтаваў. І калі прачытаў рукапіс, то абурыўся. Тон яго быў развязным, і супраць асобы рэктара дапускаліся некарэктныя, часам нават абразлівыя выпадкі. Я прапанаваў адрэдагаваць тэкст, а затым падпісаць, Але са мной не згадзіліся. Тут надта шчыраваў раней спакойны і ўраўнаважаны А. М. Мельнікаў, з якім мы дагэ-туль сябравалі. Рэктар, прачытаўшы ўжо надрукаваны ліст, публічна выказаўся пры-блізна так: «Гэты ліст не складае для мяне небяспекі: сярод яго падпісантаў няма Пяткевіча». Усё ж стварыў камісію з выкладчыкаў, якая павінна была даць ацэнку лі-сту, і ў камісію ўключыў мяне. Ліст камісія аднадушна прызнала памылковым (адзін я ўстрымаўся). Больш за тое, рэктар склікаў універсітэцкі сход дзеля разбору ліста. Гэта была яго памылка. Бо на сходзе ўсчалася свары, пасыпаліся абвінавачанні з роз-ных нагод, што падмацоўваліся апладысменцімі. Я, выступаючы, сказаў, што ліст у аснове сваёй слушны, а апладысменты назваў узаемнымі аплявухамі, якія не робяць гонару педагогам вышэйшай школы.

Жыццё ва ўніверсітэце далей цякло, прынамсі знешне, сваім ходам. А над фа-культэтам беларускай філалогіі і культуры тым часам навісла моцная небяспека. Можа, той ліст і прычыніўся да яе. У дзяржаве пачала крута мяняцца ідэалогія, і бе-ларуская нацыянальная ідэя стала трактавацца як непажаданая, а па сутнасці, як варожая. У 1995 годзе на нашу кафедру прыйшоў новы рэктар, прафесар Л. М. Ківач (да мяне ставіўся вельмі прыхільна) і павёў са мною tête-à-tête доўгую і цяжкую раз-мову. Яна зводзілася да таго, што кафедры беларускай культуры трэба рыхтавацца да пераходу на гістарычны факультэт. Гэта было як абухам па галаве. Рэктар: «Будзе-це там іх выхоўваць на беларускі лад». Пра тое, што гэтым пераходам ліквідуецца факультэт беларускай філалогіі і культуры, гаворкі не было: і так было ясна. Я супра-ціўляўся, як мог. Але пры паўторнай размове зразумеў, што выкруціцца не ўдасца: у голасе рэктара з'явіліся цвёрдыя ноты. Ён выконваў загад. Самы беларускі факультэт ва ўніверсітэце імя Я. Купалы завяршыў свой самы кароткі век — чатыры гады.

На гістарычным факультэце, які стаў называцца факультэтам гісторыі і культуры, стыль жыцця быў досыць казённым, і мы пачуваліся тут чужымі. Я чытаў тут вялікі курс гісторыі беларускай культуры, але колішняга задавальнення не было. Дэкан фа-культэта дацэнт І. П. Крэнь, хоць і мой былы студэнт, трымаўся на адлегласці і чыніў розныя дробныя, а то і буйныя перашкоды ў працы. Прычына была відавочнай — у адной са службовых папер, скіраваных у рэктарат, напісаў: «Стварэнне ва ўніверсі-

тэце кафедры беларускай культуры — нонсэнс» (пра кафедру сусветнай культуры такога не сказаў). Ён заўсёды стараўся быць дасканалым камуністам (бацька быў рэпрэсаваны ў 1940 годзе як удзельнік грамадзянскай вайны на баку «белых») і з гэтых пазіцый ацэньваў людзей. Колькі ён зматаў мне нерваў — не дай Бог! Цікава, што пры гэтым І. П. Крэнь добра ставіўся і да беларускага патрыятызму. Але сваёй савецкай правільнасці стараўся не парушаць. Майго дарагога ўнука Алёшу, якога і я тут вучыў, Крэнь узяў пад сваё крыло як аспіранта. Было за што: унук скончыў школу з залатым медалём, а ва ўніверсітэце быў прэзідэнцкім стыпендыятам. Кандыдацкую абараніў паспяхова.

Сястра І. П. Крэня Ірына, якая вучылася на філфаку БДУ курсам вышэй за мяне, была поўнай процілегласцю брату. Яе ўсе любілі за сардэчнасць адносінаў да людзей, нацыянальную самаадданасць. Калі нам даводзілася ў Мінску сустракацца, з усмешкай пыталася: «Ну, як там мой калабарант?» Выдала пра бацьку цікавую кніжку, сабраўшы яго ўспаміны, вершы. Займалася яна журналістыкай. Друкавала апавяданні.

Жыццё на факультэце гісторыі і культуры было для мяне цяжкім. Тым больш што гісторыю беларускай культуры ўжо выключылі з міністэрскіх планаў і сабраць навучальную нагрузку для нашай вялікай кафедры стала ўжо вельмі цяжка. Праіснавала кафедра на гэтым факультэце да 2001 года, калі прыйшоў на месца дэкана прафесар А. М. Нечухрын. Ён прыклаў адпаведныя намаганні, і кафедру вывелі са складу факультэта. Прышлося нам прымкнуць да Аб'яднання кафедр гуманітарных дысцыплін. Але гэта сталася ўжо не маім лёсам, бо скончыліся мае два тэрміны (10 гадоў) загавання кафедрай, і на гэтую пасаду павінен быў выбірацца новы чалавек. Адзінай кандыдатурай бачыўся прафесар нашай кафедры С. А. Габрусевіч. Але закончыўся навучальны год, пайшло лета, а кафедра заставалася без загалова. Відаць па ўсім, Габрусевіч заставаўся пад вялікім пытаннікам. Калісьці, у савецкі час ён меў бездакорную рэпутацыю. Дзясяткі гадоў адпрацаваў то на кафедрах марксісцкіх дысцыплін, то прарэктарам універсітэта. Пасля ў часы перабудовы засвавольнічаў, стаў вальнадумцам, смела выказваўся публічна. Маючы добры прыродны розум, умеў выступіць і на нейкай службовай нарадзе, і на навуковай канферэнцыі. Што ж датычыць навукі, то не прывучаны да пісання тэкстаў салідных навуковых прац, па сутнасці, не падрыхтаваў. Не атрымалася ў яго на кафедры і з кіраўніцтвам аспірантаў. Але аўтарытэт сярод калег меў. Быў таварыскім, ініцыятыўным, умеў даць слушную навуковую ці педагагічную параду, аб'ектыўна разгледзець адкрытую лекцыю. І вось затармазілася яго выбранне. Рэктар універсітэта прафесар Я. А. Роўба, які сябраваў з Габрусевічам, напэўна, зрабіў усё, каб яго падтрымаць. Але толькі пасля Новага года (2001/2002) Габрусевіч стаў загаловам нашай кафедры.

Ён аператыўна распарадзіўся адрамантаваць каферальны кабінет, і мы ўсе адчулі сябе больш камфортна. На факультэце псіхалогіі С. А. Габрусевіч знайшоў добрае паразуменне з дэканам П. Р. Галузам, які згадзіўся ўключыць салідны курс гісторыі беларускай культуры ў навучальны план факультэта. У выніку я на цэлых пяць гадоў, пакуль Галуза быў дэканам, атрымліваў задавальненне ў працы. Успамінаю вялікую аўдыторыю, у якой чатыры групы. Цішыня. Усе добра слухаюць. Значыць, ім цікава. Я любіў чытаць лекцыі. Курс гісторыі беларускай культуры быў у мяне ўжо грунтоўна распрацаваны (у 2005 годзе выдаў новы варыянт праграмы). І лекцыя ў мяне ішла як

песня. Чамусьці добра запомніліся гэтыя гады на факультэце псіхалогіі. Тым больш што студэнты добра адказвалі на экзаменах. Яшчэ чытаў у іх спецкурс «Сямейная культура беларусаў», добра прымалі.

З С. А. Габрусевічам як загадчыкам кафедры адносіны склаліся. Праўда, я стаў заўважаць, што ён раўніва ставіцца да маіх навуковых здабыткаў і ўвогуле да ўсякага майго выкладчыцкага пазітыву. Не даў мне аспірантаў (зрэшты, і сабе не ўзяў). Стараўся мяне, хоць і асцярожна, асаджваць. На адной з навуковых канферэнцый у Польшчы падчас дыскусіі рэзка мяне абарваў: маўляў, занадта многа выступаеш. За гэта атрымаў у перапынку вельмі сур'ёзную заўвагу ад інтэлігентнага і мудрага Ю. Туронка. Я, праўда, не надта зважаў на ўсякія капрызы шэфа.

Шмат ездзіў тады ў Польшчу на розныя канферэнцыі, семінары. Пасябраваў з тамтэйшымі беларускімі пісьменнікамі С. Яновічам, А. Барскім, В. Шведам, М. Шаховічам, Н. Артымовіч, навукоўцамі-беларусістамі А. Латышонкам, братамі А. і Я. Мірановічамі, А. Глагоўскай. На жаль, некаторых з іх ужо няма ў жывых, сувязі з іншымі парваліся, як і з украінскім мовазнаўцам, прафесарам А. Папоўскім.

У Беларусі вельмі блізкімі мне былі вясковыя настаўнікі-краязнаўцы А. Белакоз і У. Урбановіч. З А. Белакозам мы сябравалі ўсё жыццё. Гісторыя яго музея і яго ўласнага лёсу, неадлучнага ад музея, — гэта цэлыя эпапея нацыянальнага падзвіжніцтва. Ён быў паслядоўна адданы беларускай ідэі, якой аддаў жыццё. Вучыў дзяцей у школе і па-за школай так, каб шанавалі роднае як самае дарагое. Дзеля гэтай педагогічнай задачы і ствараў у родных Гудзевічах музей, які вырас у буйны краязнаўча-культурны комплекс і стаў дзяржаўным. Экспанаты для музея збіраў не толькі ў сваім рэгіёне. Арганізаваў, напрыклад, ліставанне школьнікаў з беларускімі вучонымі і культурнымі дзеячамі з СССР і замежжа. Іх рукапісы, выказванні пра радзіму і роднае слова сталі надзвычай цікавымі матэрыяламі музея ў колішняй яго экспазіцыі. Гудзевіцкі культурны асяродак ствараўся цаной няспынных ганенняў, прыніжэнняў, страт А. Белакоза. Яго ўвесь час цкавалі ўлады за тое, што стварае не той музей, але ён не даўся. Далёка не кожны на такое здольны. Але, калі чалавека ўсё жыццё душыць і ламаць, то нешта ў ім дэфармуецца дзеля самаабароны. З гадамі і ў ім стала прыкмятацца эгаістычнасць, падазронасць, у чымсьці нават жорсткасць. Але, нярэдка бываючы ў Гудзевічах, я ведаў яго добрым, літасцёвым, уважлівым да людзей. Помніцца, як аднойчы мы засядзелі за сталом у яго хаце і прапусцілі аўтобус, якім мне трэба было вяртацца дадому. Я не мог застацца нанач, бо жонка была ў ад'ездзе, а дачка-падлетак адна чакала мяне дома. І Белакоз пасадзіў мяне на раму свайго ровара ды павёз да шашы, дзе можна было сустрэць нейкі транспарт. А гэта 15 км па вясковай дарозе, у цемры. Неяк даехалі. Алесь Мікалаевіч дачакаўся, пакуль мяне падбрала выпадковая машына, і тады паехаў назад. Хіба такое забудзецца? Я ведаў і любіў усю яго сям'ю, быў хросным бацькам яго малодшага сына Міхася.

Неяк яго мама дала мне з сабою ў дарогу сетку бульбы. Я ўсяляк аднекваўся. Не хацелася валачы на аўтобусны прыпынак тую бульбу: людзі будуць крыва пазіраць. Яна ж казалася: «Вы, як пакаштуеце, не будзеце шкадаваць». Давялося ўзяць. Сталася так, што белакозавай бульбай жонка частавала нейкіх нашых гасцей. І тыя вельмі ўразіліся: «Дзе вы ўзялі такую смакату?»

Найлепшай апорай А. Белакоза заўсёды была яго жонка, настаўніца Вера Ігнаўна, душэўна далікатная, разумная, таленавітая пралля. Яна многа зрабіла для

стварэння ў музеі аддзела лёну і ткацтва. Я перадаў музею сёе-тое з сваіх матэрыялаў (у нядаўні свой прыезд — кніжкі 20-х гадоў з серыі «Маладняк»). Але найбольш дапамагаў парадамі, кансультацыямі. І А. Белакоз на ўсіх сваіх кніжках, падораных мне, запісваў: «З удзячнасцю за дапамогу ў стварэнні Гудзевіцкага музея...» Бываў я на ўсіх яго круглых датах. Помніцца, як хораша прайшло 70-годдзе, калі прыехала з Мінска вялікая група беларускіх пісьменнікаў. 75-годдзе праводзілася ў зале былога школьнага будынка. Было многа людзей, у тым ліку і мясцовых. Былі і з Мінска. З Гродна прыехалі мы рафікам (С. М. Домаш, А. М. Мілінкевіч, В. Шалкевіч, я). Я сказаў за сталом слова ад нашай групы, перадаў юбіляру адрас ад кафедры беларускай культуры. Затым энергічны В. Шалкевіч узбег на сцэну і праспяваў пад гітару адну са сваіх папулярных песень. Хацеў спяваць далей, але А. Белакозу ён чамусьці не спадабаўся, і той яго спыніў ды прапанаваў, каб паспявала жонка М. Скоблы. В. Шалкевіч замітусіўся на сцэне: надта ж яму хацелася выканаць яшчэ нешта з падрыхтаванага. Тады А. Белакоз яго проста выгнаў («Пайшоў вон адсюль»). Мы былі ў шоку. І калі В. Шалкевіч, угнуўшы галаву, сеў на сваё месца, я прашаптаў С. М. Домашу: «Усе ўстаём і выходзім». Але разважлівы С. М. Домаш паправіў мяне: «Крышку пачакаем». Ды хутка аб'явілі перапынак. На двары да мяне падышла Вера Ігнатаўна і папрасіла прабачэння, дадаўшы, што вось ён бывае і такім.

На яго пахаванне з Гродна прыехала нас многа. Вёў цырымонію чамусьці раённы чыноўнік. Напэўна, яны асцерагаліся нейкай вялікай грамадскай акцыі. Усё роўна нашы хлопцы пакрылі труну бел-чырвона-белым сцягам. У сваім выступленні я сказаў, што Гудзевіцкаму музею трэба прысвоіць імя А. Белакоза. Гэтага яны, вядома, не зрабляць, бо беларускасць гудзевіцкага нацыянальнага падзвіжніка небяспечная і сэння. Яшчэ пры жыцці А. Белакоза музей пачалі рэстаўраваць. Для чаго? Каб і духу Белакоза тут не заставалася. Так і атрымалася. Шматлікія матэрыялы з экспазіцыі вычысцілі. Літаратурны аддзел страціў сваю ўнікальнасць і стаў нецікавым.

Вернемся, аднак, ва ўніверсітэт. У 2002 годзе пачалі мы працаваць над праектам ЮНЕСКА — рыхтаваць артыкулы для зборніка пра выдатных людзей Беларусі. Гэты зборнік выйшаў пазней, у 2008 годзе, пад назвай «250 асоб з Беларусі ў дыялогах культур» (на беларускай і англійскай мовах). Тады ж, на пачатку падрыхтоўкі, прыехаў з Мінска высокі чыноўнік, гродзенец па нараджэнні В. Цобкала, сабраў некаторых гісторыкаў і філолагаў і разгарнуў прыгожую ідэю — паказаць свету Беларусь праз яе знакамітых людзей. Вядома, захапіў. Праз нейкі час мы прыехалі на рэспубліканскую нараду ў Мінск, дзе канчаткова абгаварылі кола персаналій. Вёў нараду У. Р. Шчасны, беларускі чыноўнік пры ЮНЕСКА, які стаў куратарам праекта. Я ўзяў сабе беларускіх пісьменнікаў XX стагоддзя, а таксама давялося згадзіцца на некаторых польскіх з XIX ст. — Ю. Нямцэвіча, Т. Зана, А. Адынца і Э. Ажэшку. У. Р. Шчасны прапанаваў выбраць з XX ст. толькі народных пісьменнікаў Беларусі. Я адразу ж адкінуў яго прапанову: «Што, выключым з ліку найлепшых М. Багдановіча?» Пад маім націскам зацвердзілі, акрамя народных, Цётку, М. Багдановіча, М. Гарэцкага, К. Чорнага, У. Караткевіча, А. Адамовіча, С. Алексіевіч. Што датычыць двух апошніх, то Шчасны заўпарціўся і не хацеў іх уключаць. Але ў выніку непрацяглых спрэчак зацвердзілі і іх.

Рыхтаваў я тэкст урыўкамі, похапкам — усё не хапала часу, Але працавалася з задавальненнем: усё ж гэта яркія асобы, пра якіх ёсць што сказаць. Тым больш што

пісаў у жанры эсэ. Паслаў нарэшце У. Р. Шчаснаму. Але калі атрымаў карэктуру, схпіўся за галаву. Па першае, чамусьці не было ў тэксце С. Алексіевіч. Што да астатніх, то яны былі скалечаны рэдагаваннем да непазнавальнасці, ідэалагічна прыгладжаны і падагнаны пад савецкі стандарт. П. Броўка і В. Быкаў, напрыклад, выглядалі аднолькава выдатнымі савецкімі пісьменнікамі. Нават выкраслена была фраза пра тое, што Ю. Нямцэвіч асуджаў дэспатычны рэжым Расіі. Э. Ажэшка была так парэзана і скарочана, што засталася банальнай, шараговай польскай пісьменніцай. Я патэлефанаваў Шчаснаму, толькі атрымлася размова сляпога з глухім. Наконт С. Алесіевіч ён сказаў, што раздзела пра яе не атрымаў. «У чым справа? — кажу. — Вышлю дублікат». Адказ: «Не трэба, пашукаем». Спрабаваў я хоць крыху аднавіць свой тэкст, ды гэтага яны не ўлічылі. Мне сорамна сёння браць у рукі гэтую кнігу.

Жыццё тым часам ішло сваім ходам. Русіфікацыя працягвалася скрозь, нават мацнела. Закрылі ў Мінску вельмі прэстыжны Беларускі гуманітарны ліцэй, затым — Нацыянальны навукова-асветны цэнтр імя Ф. Скарыны. Праўда, у 2004 годзе ствараецца па ініцыятыве вядомага археолага і пісьменніка М. Чарняўскага новая грамадская арганізацыя «Ветэраны Адраджэння». Я ў Гродне быў выбраны старшынёй мясцовай суполкі. Уваходзіў і ў рэспубліканскую ўправу. Наша суполка досыць плённа працавала, дзякуючы найперш майму намесніку В. Задалю. Мы правялі нават Усебеларускі сход нацыянальнай інтэлігенцыі, якая прайшла праз савецкія канцлагеры. Арганізацыя дзейнічала да 2013 года, калі не стала М. Чарняўскага.

На кафедры беларускай культуры працавалася добра, калі не лічыць частых ушчунанняў рэктара Я. А. Роўбы за мае апазіцыйныя справы. Вядома, на яго ўсяляк ціснула намесніца старшыні аблвыканкама М. М. Бірукова, якая ніяк не магла змірыцца з тым, што мяне ўсё яшчэ трымае ўніверсітэт. Свой унёсак зрабіў тут М. Пажарыцкі, мой былы аспірант, які ўжо працаваў на кафедры, хоць як аспірант нічога не напісаў. Ён данёс М. М. Біруковай, што ў кафедральным памяшканні вісіць герб «Пагоня» (пазней кафедра дружна заваліла М. Пажарыцкага пры перавыбранні на чарговы тэрмін). «Пагоню» я павесіў на кафедры ў 1991 годзе, і вось у 2005-м давалося зняць. Прайшло не шмат часу, і новы старшыня аблвыканкама С. Б. Шапіра зняў з пасады рэктара Я. А. Роўбу. Прычым зрабіў гэта прылюдна ва ўніверсітэцкай актавай зале, заявіўшы, што тут працуе, паводле дадзеных мясцовага КДБ, 16 ідэалагічна ненадзейных асоб (я тады падумаў: нешта ж надта мала). Між іншым, калі Я. А. Роўбу тады далі на сцэне апошняе слова, уся зала ўстала і прывітала яго такімі працяглымі апладысменцімі, якіх я за сваё жыццё ніколі не чуў. Але Я. А. Роўба, пакуль быў яшчэ рэктарам, разумеючы, што над ім згушчаюцца хмары, перавёў мяне на паўстаўкі, і новая мая кніжка, што чакала свае чаргі ва ўніверсітэцкім выдавецтве, была выключана з планаў. Было гэта ў 2006 годзе, калі кафедрай яшчэ загадваў С. А. Габрусевіч. Я, вядома, перажываў. Але хутка супакоіўся: нічога ж асаблівага не здарылася. Я па-ранейшаму вяду любімы навучальны курс. А вось кнігу «Старонкі спадчыны» (якраз да свайго 75-годдзя) трэба выдаваць. Я завёз яе ў Мінск і аддаў у вядомае выдавецтва Г. Вінярскага «Беларускі кнігазбор». Выпусцілі даволі хутка.

Дастаўляў кнігу ў Гродна з гумарыстычнымі прыгодамі. Хлопцы ў выдавецтве звязалі яе ў два вялікія пакункі. Выклікаць таксі не захацеў: свая сярмяжка нікому не цяжка. Але папацеў, пакуль данёс, хоць несці было вельмі прыемна, ды і да аўта-

вакзала недалёка. Шафёр маршруткі неяк уціснуў мой груз, і паехалі. Суседкай па сядзенні аказалася маладая жанчына са смартфонам, якія тады толькі пачалі ўваходзіць у моду. Яна няспынна круціла ў руках сваю навінку, гартуючы старонкі. Нарэшце не вытрымала і павярнулася да мяне: «Ну як? Падабаецца?» — «Не», — кажу. «Як? Чаму?» — «Бо цацка, — кажу. — Вы ўвесь час забаўляецеся з ёю. Нават няёмка глядзець, калі дарослы чалавек гуляе з цацкаю». Субяседніца яўна пакрыўдзілася, можа нават абразілася. «А вы? Вы апазіцыянер, бэнээфавец!..» Я рассмяяўся: «Адкуль вы ўзялі?» — «Бо размаўляеце па-беларуску (яна гаварыла па-руску). І, думаеце, не знаю, што вы везаце? Нелегальную літаратуру. Во!» Я не стаў пярэчыць. Па дарозе мы яшчэ абмяняліся нейкімі колкімі рэплікамі, але ўжо так, па інерцыі. Калі ж пад'язджалі да Гродна, жанчына аднавіла размову: «Ну што? Паклікаць міліцыянера, каб праверыў вашу прадукцыю?» — «Не, — кажу, — вы гэтага не зробіце». — «Чаму ж не? Яшчэ як зраблю», — заявіла пагрозліва. «Бо вы не такая злосная, якой хочаце паказацца. Вы добрая і абаяльная». Жанчына прыкметна памякчэла тварам і апусціла галаву. Калі ж адыходзіла, развітался і нават хораша мне ўсміхнулася. Чамусьці не хацелася, каб яна трапіла ў прыкрае становішча, калі б сапраўды развязалі мае пакункі. Ды і клопату было б звязваць іх нанова.

У красавіку 2007 года кафедра беларускай культуры была ліквідавана. На яе базе створана «кафедра беларускай культуры і рэгіянальнага турызму» (загадчык — прафесар-гісторык В. В. Швед). Асноўным напрамкам навучання стаў тут турызм. Складальнікі новага навучальнага плана С. У. Данскіх і В. В. Швед, ухіліўшыся ад папярэдняга абмеркавання яго на кафедры, праявілі належную ідэалагічную пільнасць і не пакінулі студэнтам нават каліва беларускай культуры. Хаця назва кафедры абавязвала. На пасяджэннях савета факультэта і кафедры я зноў і зноў даводзіў відавочнае — без ведання матэрыяльнай і духоўнай культуры Беларусі студэнт не можа стаць спецыялістам у галіне турызму. Але мяне не чулі. У 2009 годзе В. Швед доўга не хацеў падпісваць маю заяву аб працягу працоўнай дамовы. Маўляў, няма для мяне работы. І зрабіў гэта толькі па патрабаванні рэктара Я. А. Роўбы. Што да асобы самога Я. А. Роўбы, то ён многа рабіў для ўніверсітэта, гуртуючы выкладчыцкія кадры ў адзіны сямейны калектыў. Стварыў «прафесарскі сход», які збіраўся і абмяркоўваў праблемныя пытанні жыцця ўніверсітэта. Рэгулярна ў канцы навучальнага года выязджалі ў Пагараны, дзе на прыродзе ладзіліся застоллі. Ездзілі адпачываць і на Аўгустоўскі канал. Было, што сустракалі калектывам Новы год у драмтэатры. Я. А. Роўба арганізаваў партрэтную галерэю прафесараў, якая сфармавала інтэр'ер 2-га паверха галоўнага корпуса і стала своеасаблівым летапісам універсітэта.

Мой жа лёс складваўся тут ужо сяк-так. З 2013 года дзейнічала ўжо кафедра турызму і культурнай спадчыны (загадчык — дацэнт С. У. Данскіх), што была працягам папярэдняй. Асноўнае месца ў планах займалі менеджмент і маркетынг турызму. Знайшоўся, праўда, невялікі кавалак гісторыі беларускай культуры, якую я чытаў. Але я ўжо працаваў на чвэрць стаўкі. І рэктарам быў ужо А. Д. Кароль, які з'явіўся нечакана і быў далёкі ад калектыву. Сумнай падзеяй тых часоў ва ўніверсітэце імя Я. Купалы сталася ліквідацыя кафедр беларускай мовы і беларускай літаратуры, якія злілі ў адно цэлае.

Тады была зроблена спроба (другая ўжо) стварыць у Беларусі Краязнаўчае таварыства. Сфармаваны быў рэспубліканскі аргкамітэт. І мы, члены аргкамітэта, сабралі-

ся ў Мінску, ва ўніверсітэце культуры, ды зацвердзілі праграму і статут таварыства, якое ставіла задачу вывучаць нацыянальную спадчыну ў рэгіёнах, выходзячы да яе любоў і пашану. Але таварыства зноў не было зарэгістравана. Тады я ўзяўся рыхтаваць мясцовы каляндар-штогоднік, у якім фіксуецца круглыя даты вядомых людзей і значных падзей гродзенскага рэгіёна («Беларускі настольны перакідны краязнаўчы каляндар на матэрыяле Гродзеншчыны»). Дзяржаўныя друкарні і ў Мінску, і ў Гродне выпускаць яго адмовіліся. І я рыхтую на кожны год хоць такі, малатыражны. Прыемна, што ён мае поспех.

Летам 2017 года падкаціла 60-годдзе майго ўніверсітэцкага стажу, і наша шматтыражка хораша адгукнулася — дала інтэрв’ю са мной пад загалоўкам «60 гадоў вернасці». Неўзабаве, перад водпускам рэктар А. Д. Кароль звольніў мяне з працы. Я забраў у аддзеле кадраў працоўную кніжку (у ёй 23 падзякі рэктараў за добрую працу), і супрацоўніца аддзела прыязна мне ўсміхнулася ды падзякавала за шматгадовую службу. На абанеменце ўніверсітэцкай бібліятэкі захавалі мой нумар — 19, які шмат гаворыць пра маю дарогу ва ўніверсітэцкіх сценах. Прайшло не шмат часу, і раптам памёр мой дарагі калега І. В. Жук. У пахавальных клопатах не адразу пачуў, што мяне шукае рэктарат. Мілая І. Ф. Кітурка, якая тады была ўжо «в.а. рэктара», заўважыла, што павісла дзяржбюджэтная тэма, якой кіраваў І. В. Жук (і ў якой працаваў я). А тэма звязана з Я. Купалам, і яе нельга кідаць. Таму выклікала мяне і доўга ўгаворвала вярнуцца. Як ні дзіўна для мяне самога, угаварыла. Што ж, універсітэт — маё жыццё. І я ўсё яшчэ трымаюся за яго, хаця пайшоў ужо 2020 год...

Нядаўна даведаўся, што студэнтка філфака Марыя Вайцяховіч піша пра мяне дыпломную работу (кіраўнік дацэнт А. Э. Сабуць). Не чакаў такога. Хаця, калі падумаць... Маю 17 кніжак, 535 літаратуразнаўчых і культуралагічных публікацый. Нешта наскраблося за жыццё. І як было мне не пісаць, жывучы побач з В. Быкавым, А. Карпюком, Д. Бічэль, Ю. Голубам? З 1971 года — у Саюзе пісьменнікаў як літаратурны крытык. Пра ўсіх мясцовых пісьменнікаў даводзілася пісаць, але найбольш чамусьці пра Д. Бічэль. Рэцэнзаваў многія яе зборнікі вершаў, пісаў пра яе на газетных і часопісных старонках, у энцыклапедыях, у сваіх кнігах. Нарэшце, падрыхтаваў манаграфічны раздзел пра яе творчасць для акадэмічнай «Гісторыі беларускай літаратуры XX стагоддзя. Т. 4. Кн. 2» (2003). Сустрэкаліся мы часта, пачынаючы з яе студэнцкіх гадоў, калі прыносіла мне дадому свае вершы, каб паглядзеў і зрабіў заўвагі. Літаратурнай грамадой збіраліся найчасцей у яе на кватэры. Мы заўсёды добра разумеліся. Помніцца такі выпадак. У 1980 годзе я з дапамогай нашага пісьменніцкага кіраўніка А. Карпюка атрымліваў новую кватэру. Пытанне ўжо было вырашана на ўзроўні старшыні аблвыканкама С. Ц. Кабяка. Але Данута Янаўна падбіла мяне схадзіць яшчэ разам да яго. Мы дачакаліся Кабяка на лесвіцы аблвыканкама роўна ў 8 гадзін, калі ён прыходзіў на работу, і досыць авантурна зайшлі разам з ім у кабінет. Д. Бічэль яго ведала і запатрабавала, каб кватэру мне далі менавіта ў тым новым доме, які завяршае ансамбль будынкаў з палепшанай унутранай планіроўкай (па вул. Горкага, дзе і яна жыла). Гэта быў учынак, на які не кожны здольны. Я жыву ў гэтым доме ўжо 40 гадоў. Шмат чаго змянілася за гэты час. Д. Бічэль выпусціла дзве кнігі ўспамінаў. Толькі маёй асобе там ужо не засталося ніякага месца (калі не лічыць дзвюх іранічных фраз). Быццам і не было майго жыцця на гэтым свеце, непа-

далёк ад яе жыцця. Праўда, нічога асаблівага не адбылося. Тым больш, што ўсе мы крыху мяняемся. Што ж датычыць Дануты Янаўны, то з гадамі яна становілася ўсё больш аўтарытарнай, катэгарычнай у сваіх меркаваннях. Не любіла, каб ёй прэрэчылі. Думаю, што гэтаму спрыяў аўтарытэт таленавітай паэткі, рост яе вядомасці сярод чытачоў. Я стараўся не чапаць яе самалюбства, і неяк абыходзілася. Ды аднойчы не стрымаўся, і вось маю вынік.

А было так. У 2003 годзе Д. Бічэль як старшыні абласнога аддзялення Саюза пісьменнікаў прыйшла пара перавыбірацца, і яна заявіла, што яе месца павінен заняць Мікола Мікуліч, дацэнт кафедры беларускай літаратуры нашага ўніверсітэта. Ён з'явіўся на гэтай кафедры не так даўно. Не вельмі тут прыжыўся. У Саюз пісьменнікаў уступіў, абышоўшы абласное аддзяленне. І яго не надта хацелі бачыць кіраўніком. Д. Бічэль жа ён нечым дагадзіў, і яна ні на каго іншага не згаджалася. Калі пісьменнікі сабраліся на выбарчую працэдуру, я прапанаваў, каб адбыліся рэальныя выбары, яшчэ адну кандыдатуру — Юркі Голуба. У выніку тайнага галасавання ён перамог. Д. Бічэль адрагавала на гэта гнеўна і вельмі злосна: пайшла да выхаду, кінуўшы ў залу фразу: «Як памру, каб на маё пахаванне не прыходзілі». (М. Мікуліч жа неўзабаве перабраўся ў Мінск). З тых пор Д. Бічэль мяне не заўважала. Аднойчы патэлефанавала (я здзівіўся) і запрасіла на прэзентацыю сваёй новай кніжкі ды каб нешта сказаў пра яе творчасць. У «Крызе» распрацавалі сцэнарыі імпрэзы (гэта ж не абы-хто, а Д. Бічэль). Спачатку павінна была выступіць яна, затым я, пасля — нейкія канцэртныя нумары. Але Бічэль усё паламала. Распавёўшы пра сваю кніжку, аб'явіла: «А зараз будзе выступаць Анатоль Брусевіч, мой галоўны крытык». Такім чынам прылюдна пстрыкнула мне па носе. А не так даўно давялося разам ехаць з адной вечарыны дадому. Перш чым садзіцца ў машыну, яна пытаецца ў мяне: «А вы не баіцеся са мной ехаць?» Так і жывём.

Увогуле ж справы ў нас, у абласным аддзяленні Саюза беларускіх пісьменнікаў, рухаюцца няблага. Пра гэта сведчаць наш альманах-штогоднік «Новы замак» і свежыя кнігі нашых аўтараў. У 2015 годзе давялося перавыбіраць старшыню абласнога аддзялення, і мы крыху разгубіліся. Каго ж на месца Ю. Голуба? Нарэшце спыніліся на кандыдатуры Валянціна Дубатоўкі. І не памыліліся. Энергічны і ініцыятыўны, добры арганізатар, ён не толькі ладзіць мясцовыя літаратурныя імпрэзы. Ён павазіў нас для выступленняў у Мінск, Ліду, Навагрудак, Дзятлава, Слонім, Шчучын. Праўда, В. Дубатоўка — у гарачай вадзе купаны, і яго планы не заўсёды ажыццяўляюцца. Але ён шмат робіць як кіраўнік, асабліва калі ўлічыць, што Саюз беларускіх пісьменнікаў не падтрымліваецца ўладамі.

У 2005 годзе адкалолася ад адзінай тады рэспубліканскай пісьменніцкай арганізацыі група пісьменнікаў, якая задэкларавала адданасць уладзе і ўтварыла Саюз пісьменнікаў Беларусі з адпаведнымі абласнымі аддзяленнямі. Такое аддзяленне ўзнікла і ў Гродне, узначаліла яго вельмі добрая паэтка Людміла Кебіч. Два пісьменнікія абласныя аддзяленні, па сутнасці, не кантактуюць паміж сабою. Я ж тут складаю выключэнне. Лічу, што пісьменніка трэба прымаць такім, які ён ёсць. І калі гэта сапраўдны мастак слова, то не мае істотнага значэння, у якім ён Саюзе. І я нярэдка заходжу ў іх офіс па тых ці іншых творчых справах. Бывае, што яны клічуць мяне. Гэтага патрабуе літаратура.

Апошнія 30 гадоў я чытаў ва ўніверсітэце пераважна гісторыю беларускай культуры. З ёю звязаны і мае навуковыя інтарэсы. На тэмы нацыянальнай культуры і мае кніжкі гэтага часу: «Людзі культуры з Гродзеншчыны» (2000), «Маршруты кніжнага слова: з гісторыі кнігі, друку на Гродзеншчыне» (2002), «Старонкі спадчыны. Культурнае памежжа Гродзеншчыны: працэсы, з’явы, асобы» (2006), «Музычна-тэатральная культура Беларусі X–XVIII стст.» (2010, 2-е выд. 2011)», «Слова і кніга Прынёмання» (2016), «Аўтографы — разам» (2018) і інш.

Але літаратура не стала для мяне нейкай ўзбочынай жыцця. Наадварот, з гадамі выпрацоўваецца чуццё літаратурнага слова, стылю. На жаль, чытаю цяпер менш, чым калісьці. Зато чытаецца са смакам. З задавальненнем выступаю на абласных курсах павышэння кваліфікацыі бібліятэкараў, дзе гавару пра сучасную літаратуру. Цікава, што і сённяшнія сябры мае звязаныя ў сваёй працы са словам: А. Петрушкевіч, Я. Трацяк, П. Сцяцко, А. і Г. Семенчукі, М. Даніловіч, В. Іваноўскі. Гэта гродзенцы. А з больш далёкіх дарог — А. Мальдзіс, В. Чамярыцкі, А. Рагуля, А. Каўка, Л. Юргілевіч, С. Кошур, М. Нікалаеў, М. Гайба, В. Целеш. Не шмат ужо іх. Адыходзіць не толькі маё пакаленне, але і маладзейшыя. Мая моцная падтрымка сёння — дачка Марына, унукі, іх сем’і. Хіба можна не ганарыцца дачкой, якая атрымала дзве вышэйшыя адукацыі (скончыла БДУ і Акадэмію мастацтваў), стала даследчыкам выяўленчага мастацтва, сябрам Саюза мастакоў Беларусі? Не перастаю захапляцца талентам яе мужа Мікалая, заслужанага трэнера Беларусі. Яго валейбольная каманда — колькі яго знаю — як правіла, не ведае паражэнняў. Старэйшы ўнук Алёша — дацэнт-гісторык нашага ўніверсітэта. Малодшы Багдан — трэнер па настольным тэнісе, аб’ездзіў са сваёй камандай Еўропу, заваёўваючы прызавыя месцы. А жонкі маіх унукаў Іра і Аня! Прыгожыя, добрыя, разумныя педагогі, гаспадыні, якіх пашукаць. Асаблівая мая радасць — праўнукі. Адамка — шасцікласнік (у беларускім класе!). Удумлівы, дапытлівы, піша вершы. А дровы на дачы сячэ летам — не кожны дарослы справіцца. Двухгадовая Марыська — непаседа-скакуха, жыўчык, чарнавокая красуня. І так хораша ўсміхаецца мне, як сустрэнемся.

Кожны год у жніўні мы збіраемся ўсе на сустрэчу-бяседу ля маёй бацькоўскай хаты ў Новым Свержні. У хаце жыве пляменніца з сям’ёй. Насупраць — рэчка. І так добра пасядзець на драўлянай шырокай надрэчнай кладцы, паглядзець на ваду, на стары высокі разгалісты топаль над галавой, які помніць яшчэ маіх маладых бацькоў, на хату, якая глядзіць на мяне двума вокнамі, што выходзяць у палісаднік. Гэта самае дарагое для мяне месца на зямлі. Але доўга тут не пасядзіш: каля хаты тлума, і з кожным хочацца сустрэцца, абняцца, перакінуцца словам. Некалі, як былі жывыя бацькі, ладзілі застолле ў хаце. Цяпер тут усе ўжо не змяшчаюцца. Таму ставяцца сталы ў агародзе, пад яблынямі. Гэта ўжо клопат Барыса, майго малодшага брата, былога агранома, які жыве ў недалёкіх Стоўбцах і з якім мы толькі і засталіся з нашай сям’ёй. Яго жонка Рая (працавала настаўніцай) пячэ на кухні аладкі, тоўстыя, пухныя, смачныя, і рыхтуе да аладак яечню. Хто прыехаў, выкладаюць свае прыпасы, і стол гатовы. Вядома, застолле заўсёды цікавае: усе свае, год не бачыліся, і ёсць аб чым пагаварыць. Заўсёды шанцуе на добрае надвор’е, сонечнае, ціхае. Пасля ідзем на могілкі. Кладзем кветкі на магілы маіх бацькоў. Я, натуральна, прыглядаюся да «свайго» месца, якое чакае. Яно мне па душы — побач апошні прыстанак таты

і мамы, вакол — маіх землякоў, сяброў. Няма тут, праўда, жонкі, якая не пажадала быць са мной да канца, быць пахаванай у Сверхні, і мы, пражыўшы разам 59 гадоў, перад гэтым канцом разышліся (яе не стала ў 2012 годзе, пахавана ў Аульсе, ля Гродна). Прайшоўшы яшчэ да магіл майго дзеда і абедзвюх бабуль, вяртаемся да хаты і яшчэ наведваем Нёман. Ён зусім блізка, бо маё мястэчка стаіць на яго беразе. Нёман тут вузкі, неглыбокі, але такі мілы, свой. На другім яго беразе — старажытнае замчышча, моцна зарослае кустоўем. Наш прыход сюды заўсёды шумны і вясёлы, асабліва радыя дзеці. Не абыходзіцца без купання, хаця вада ўжо не цёпла.

Перад ад'ездам, як правіла, паспяваем яшчэ раз пасядзець за сталом. Гэты свяржэнскі рытуал мае ўжо доўгую гісторыю. Не ўсе нашы яго рэгулярна спраўляюць. Але я не магу без такіх паездак дадому, да сцэжак дзяцінства, да свайго мястэчка, у якім я, праўда, ужо мала каго ведаю. Раней я любіў яшчэ пабыць у царкве, куды часта вадзіў мяне малага тата. Але даўно ўжо царква ўнутры разбурана, нават алтар зейрае пустэчай. Гэта самаўпэўнены святар пачаў рабіць рамонт (а храм — XVI ст.!). Паклаў на падлогу ў малітоўнай зале бліскучыя гранітныя пліты. Мне ўдалося спыніць гэты вандалізм — звяртаўся ў райвыканкам, тэлефанаваў у Мінкульт, друкаваў артыкул у «Звяздзе». Рамонт інтэр'ера замарозілі. Хаця службы вядуцца. Мне ж не хочацца цяпер туды заглядаць. Прайдуся толькі па цвінтары. Але і тут — пустка. Павыразалі чамусьці стагадовыя цяністыя ясені, толькі пні тырчаць. Новага ж нічога не пасадзілі.

Што ж, жыццё — яно ўсякае. Але найперш яно — дзівосна прыгожая рэч, хаця і вельмі складаная. І за адведзеныя табе гады не спазнаеш яго як след. Ды любіць і шанаваць яго дадзена кожнаму. І я, здаецца, не быў абдзелены гэтым дарам, дзякуй Богу.

нарадзіўся 30 сакавіка 1931 года ў мястэчку Новы Сверхань Стаўбцоўскага раёна Мінскай вобласці. Літаратуразнавец, культуралаг, краязнавец. Кандыдат філалагічных навук. Прафесар. Скончыў філфак БДУ. З 1957 г. працуе ў Гродзенскім універсітэце (педінстытуце) імя Я. Купалы. Выдаў кнігі: «Над-нёманскія былі» (у сааўт., 1968), «Сюжэт. Кампазіцыя. Характар» (1981), «Гісторыя беларускай літаратуры XIX — пачатак XX ст.» (у сааўт., 1981, 2-е выд. 1998), «Літаратурная Гродзеншчына. Мясціны. Людзі. Кнігі» (1996), «Маршруты кніжнага слова: з гісторыі кнігі, друку на Гродзеншчыне» (2002), «Старонкі спадчыны. Культурнае памежжа Гродзеншчыны: працэсы, з'явы, асобы» (2006), «Музычна-тэатральная культура Беларусі» (X–XVIII стст., 2010), «Слова і кніга Прынёмання» (2016), «Аўтографы — разам» (2018) і інш. Сябар Саюза беларускіх пісьменнікаў. Жыве ў Гродне.

